

JON BOJER GODAL

HENNING OLSTAD

STEINAR MOLDAL

OM DET Å LAFTE

BAND 1 – HANDVERK, LOGIKK OG PROSESS

FAGBOKFORLAGET

Om det å lafte

Om det å lafte

Band 1 Handverk, logikk og prosess

Jon Bojer Godal

i samarbeid med Henning Olstad og Steinar Moldal

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2019 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

1. utgåva 2015 / 2. opplaget 2018

ISBN: 978-82-450-3071-6
ISBN (trykt): 978-82-450-1867-7

Tilrettelagt for e-bok: John Grieg, Bergen

Framsidedesign ved forlaget
Framsidedeilete: Lifting i Verdal, våren 2015,
tekne av Jon Bojer Godal.

Spørsmål om denne boka kan rettast til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00 Faks: 55 38 88 01
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er verna etter åndsverklova.
Utan uttrykkjeleg samtykke er eksemplarframstilling
berre tillaten når det er heimla i lov eller avtale med
Kopinor.

Innhald

Forord	11
1 Innleiing	15
2 Handverk	19
2.1 Å ta i med kraft og glede	19
2.2 Handverk er komplekst	19
2.3 Handverket har verdi	20
VI HAR BEHOV FOR HANDVERK	20
KULTURELL VERDI	21
EKSISTENSIELL VERDI	22
2.4 Handverket i samfunnet	23
YRKE OG HANDVERK	23
HEILE PROSESSAR	24
2.5 Rolle i samfunn	24
KLASSE	24
DESIGN OG MAKSEL	25
LAUGSVESEN OG BYGDEHANDVERK	26
UFORMELL OPPLÆRING	27
2.6 Å uttrykke seg som handverkar	28
HANDLINGSBOREN KUNNSKAP	28
NÅR RØRSLER I ROM BLIR FORM	28
TEORI OG PRAKSIS	29
OM Å TENKJE FRAMOVER OG BAKOVER	29
Å SJÅ FOR SEG ER MELLOM ANNA Å REKNE BAKLENGS	30
TO TENKJESETT, MEN EI FRAMSTILLING	30
2.7 Handverk er prosess	31
Å SKRIVE	31
VI UTØVER HANDVERK	31
RØRSLER OG KROPPSBRUK	32
HANDLINGSMØNSTER	33
FINGERKJENSLE	34
SYN, MÅLSYN OG AUGEMÅL	34
HØYRSEL	34
KJENSLE FOR LUKT OG SMAK	34

KUNNSKAP OM OG KJENSLE FOR DET ROMLEGE.....	34
MATERIALFORSTÅING.....	35
VERKTYFORSTÅING.....	35
FORMFORSTÅING	35
PRODUKTFORSTÅING.....	36
ALLMENN UTVIKLING	36
EVNE TIL SAMARBEID.....	37
YRKESKJENSLE.....	37
NÅR SLÅTTEN ER LÅTEN.....	37
UTØVING AV HANDVERK ER KULTUR	38

3 Drag i arbeidet..... 39

3.1 Tradisjonen om drag er sterk.....	39
3.2 Det vi treng	39
TØMMER.....	39
VERKTY	40
MÅL, KU, MAL OG SIKTING	40
MERKING.....	41
ARBEIDSEVNE	42
KONSENTRASJON, INDRE RO OG FLYT I ARBEIDET	42

4 Å lafte..... 43

4.1 Ord og gjerning.....	43
4.2 Vi har eit særleg ansvar	44
NOKO STORT OG OMFATTANDE	44
Å KUNNA	47
4.3 Å arbeide i tømmer.....	48
TRE FRÅ SKOGEN.....	48
TRE ER LEVANDE	50
SNU OG KASTING.....	52
4.4 Å leggje tømmer i kryss.....	53
NEMNINGSMÅTAR I SAMANHOGGINGA	53
STOKK PÅ STOKK.....	55
STOKKFORMER I BRUK TIL LAFTING.....	57
4.5 Å binde tømmer til tømmer	59
Å FELLE	59
SU, MÉDRAG, OG MOSEFAR	60
MOSAPIPE	62
4.6 Fellingsmåtar i nova.....	62
LODDRETT FELLING, SKRÅ FELLING ELLER FELLING ETTER STOKKEN	62
TØMMERET GRIP OM EINANNAN	63
HALSING ELLER KINNING?	63
LANGE ELLER KORTE KINNINGAR	64
FLYTTING AV MÉDRAGSMOT OPP ELLER NED	66
FALL (BRATTLEIK)	66

LØYND KINNING.....	68
KVERK OG BARKE.....	70
Å HENGJE OPP ELLER KLUBBE?	71
UTNOV.....	72
TAPP, DØMLING, NAGLE OG PLUGG	74
DIMENSJON PÅ TAPP OG HAKE	75
4.7. Verktøyet vi bruker til lafting	76
ØKSER.....	76
SLIPING AV ØKS	82
BRYNING OG HEINING	84
MÉDE	84
PASSAR OG TOMMESTOKK.....	84
PJÅL	85
BANDKNIV	86
VATER OG LODDSTOKK.....	86
KOLSNOR (KRITSNOR)	87
NAVAR.....	87
HALDHAKAR.....	87
HOGGJARN	88
SAG	88
KLUBBE ELLER PJEKKERT	88
LAFTETVINGE.....	89
SAKS OG LØFTEKROK.....	89
VENDHAKE.....	90
LESSEKAMERAT	90
5 Systematikk for laft?.....	91
5.1 Grunnlag for karakteristikk.....	91
KVA SKAL VI TA UTGANGSPUNKT I?.....	91
5.2 Dei eldste lafta som er funne	93
FUNN I BRØNNAR OG GRAVHAUGAR.....	93
OPPHAVLEGE SLAGS LAFT I STÅANDE HUS?	96
6 Prosess og detalj laft med skalle.....	101
6.1 Noko felles i mange slags laft	101
GRUNNPROSEDYRE SOM GJELD FOR ALLE LAFT?	101
6.2 Enkle laft med midthals	102
FIRKANTHALSEN – DEN TRØNDERSKE KNUTNOVA	102
LAFTING MED NILS SAMUELSEN I KÅFJORD.....	107
PROSEDYRE FOR KNUTNOV	114
HJARTENOV MED TAPP, KVERK OG FIRKANTA HALS	121
BLAKNOV, LUSLAFT, NOV MED BLOKE	121
ENKEL SEKSKANTA HALS.....	122
6.3 Nokre laft med underhals	123
GRØYPLAFT (VAGENOV)	123

	RÄNNKNUTE	130
	FINDALSLAFT MED HALSING OG FALS (SKRÅ KVERK).....	139
	FINDALSLAFT I RUND STOKK OG LØYND KINNING.....	143
6.4	Overhals	159
	FINDALSHOGG OPP NED?.....	159
	ØSTERDALSLAFT MED HENNING SØNDMØR.....	160
6.5	Rævsboro.....	170
	RÆVSKOROLAFTET ER NOKO FOR SEG.....	170
	VI HØGG EI RÆVSKORO	171
6.6	Halvkloyvningslaft.....	176
	FLEIRE DØME.....	176
6.7	Utviklinga mot raulandslaftet.....	183
	HYPOTESAR OM UTVIKLINGSVEGAR MOT RAULANDSLAFTET.....	183
	VOSSALAFT	183
	RENNEBUNOVA	185
	MISVÆRNOVA.....	186
	RAULANDSLAFT.....	189
	RAULANDSLAFT MED HENNING OLSTAD	193
	RAULANDSLAFT MED OTTAR ROMTVEIT	199
	FLEIRE DØME PÅ RAULANDSLAFT	208
6.8	Barkelaft	209
	STOR VARIASJON	209
	FARS OPPSKRIFT PÅ BARKELAFT	210
6.9	Moglege utviklingssteg mot laft med barke.....	213
	FRÅ KNUTNOV TIL BARKELAFT?	213
	FRÅ FINDALSLAFT OG RÄNNKNUTE TIL SVENSKNOV.....	215
	FRÅ OVERHALS TIL BARKELAFT?.....	216
6.10	Barkelaft med tapp.....	216
	FLEIRE VARIANTAR	216
	EKHOLTLAFT MED TOR SØRBØ	216
	HJARTENOV (ROMSDAL).....	232
6.11	Overhals med tapp.....	233
	MÅLSELVLAFT MED ROALD HAUGLI.....	233

7	Prosess og detalj i laft utan skalle.....	245
7.1	Vi manglar fellesnemning.....	245
7.2	Laft med plugg.....	245
7.3	Laft med tapp, utan sink og hake.....	246
	MIDTSTILT TAPP.....	246
	SIDESTILT TAPP	249
	KON TAPP.....	249
7.4	Laft med sink	250
	DØME	250
7.5	Laft med hake	254
	HAKANOV	254
	LAFT MED SINK OG HAKE	257

LAFT MED SINK, OG TAPP	258
LAFT MED SINK, HAKE OG TAPP	260
7.6 Når hus ikkje er rektangulære	260
ALLMENT	260
LAFT I ÅTTEKANT	261
7.7 Motorsaga laft	263
7.8 Styrken i ulike nover	263
8 Når vi gjer feil.....	267
8.1 Dei vanlegaste feilane som vi gjer.....	267
GLØYMER NOKO	267
STOKK SOM IKKJE PASSAR.....	267
HOGGEFEIL	268
MERKEFEIL	268
SMÅE KNEP	268
SÆRSKILT FOR BARKELAFT	268
SÆRSKILT FOR FINDALSLAFT (MED LØYND KINNING)	269
SÆRSKILT FOR RÆVSKORO	269
Litteratur.....	271
Stikkord.....	273
Om forfattarane	279

Forord

Som småbarnsfar må jeg ofte finne på oppgaver for barna mine; har vi en ledig stund, vil de ha spørsmål de må finne svar på. Særlig dyreoppgavene er populære. For en stund siden spurte jeg en av dem hvilken fugl det er som bruker hodet som verktøy når den bygger seg sted å bo. Etter å ha tenkt seg om en liten stund sa sønnen min: «Men pappa, alle må jo bruke hodet hvis de skal bygge noe!»

Med det kunne jeg fastslå at femåringen er klokere enn de mange voksne menneskene som for tjue år siden møtte mitt valg av utdanning med bemerkelsesverdig like kommentarer: «Hvorfor skal du bli maler, du som er så glad i å lese bøker?»

Vi lever i et samfunn som har utviklet et kunnskapssyn som er så snevert at det ikke bare er blindt for en masse menneskers kunnskap og kompetanse, men som også snevrer inn unge menneskers valgfrihet. Det å ta en praktisk utdanning innen et håndverks- eller industrifag har for mange blitt så fremmed at byggfaglinjene noen steder går under økenavnet «polakklinja». Færre ungdommer søker seg til byggfagene, flere faller fra underveis, og i den andre enden er det likevel ikke nok lærlingplasser til dem som har kommet seg gjennom videregående. Som Jonas Gahr Støre har sagt: «Hadde vi sett noe liknende innen medisinfaget, hadde vi for lengst slått nasjonal alarm.»

I stedet har dette gått under radaren i den offentlige samtalen i Norge. Mange politikere har snakket om kunnskapssamfunnet som noe vi er på vei mot, og ledet tankene mot akademia og såkalt høyere utdanning. Men Norge er allerede et kunnskaps-samfunn – for den som kan se. Skal vi klare å videreutvikle og nyttiggjøre oss av all den kompetansen og kunnskapen som finnes, må vi innse at vi har den – og ta vare på den. Det dreier seg om noe så

grunnleggende som å sikre arbeid og velferd – men også om respekt for menneskers arbeid.

I skyggen av den offentlige samtalen om kunnskapssamfunnet finnes det mange arbeidende mennesker som har følt seg nedvurdert eller oversett. Jeg har snakket med mange av dem – og husker selv følelsen fra den gang jeg jobbet som maler. For noen går det på selvverdet løs; for de fleste er det heldigvis mest en kilde til mild, men vedvarende irritasjon, både over jåleriet og uvitenheten. Men for Norge som samfunn gjør dette noe mer enn å irritere: Det graver grøfter. Grøfter mellom mennesker som lever av såkalt praktisk arbeid, og dem som er teoretikere; mellom dem som visstnok bare bruker hendene, og dem som bare bruker hodet; mellom dem med kortere formell utdanning og dem med lengre.

Dette er skiller som er skadelige for alle, på begge sider av grøfta. For hender og hoder fungerer best når de får jobbe sammen. Og samfunnet blir bedre for alle dersom vi står i øyehøyde med hverandre, og om vi kan forstå og anerkjenne hva det er andre driver med. I dag er det dessverre i stedet ofte sånn at praktikeren forakter akademikeren, mens akademikeren ser ned på praktikeren.

Denne boka bygger bro over slike grøfter. «Vi bør prøve å kople dei to måtane å tenkje på», skriver forfatterne – og gjør nettopp det. Som håndverker – og senere utdannet akademiker – vet jeg at akkurat det er lettere sagt enn gjort. Man skal være habil både som håndverker og skribent for å kunna skrive om det man har lært gjennom praksis – i alle fall dersom det skal være et språk som kan forstås av andre enn fagfeller.

Forfatterne av denne boka har klart det mesterstykket. Ikke bare i beskrivelsen av selve arbeidet, men også i måten de skildrer prosessen og tenknin-

gen på som ligger til grunn for håndverket. «For å få til det han skal lage, lyt handverkaren tenkje mykje og klårt. Desse tankane uttrykkjer han, like lite som musikaren gjer det, i ord. Uttrykket kjem i første omgang som rørsler og i neste omgang som form. I handverket blir rørsle til romleg form. Dette er heilt sentralt. Handverkarene uttrykkjer primært tankane sine på annan måte enn i ord. Det tyder ikkje at handverket er tyst, at det ikkje kan talast om.» Og et annet sted: «Kva vart det av musikken dersom pianisten skulle leite etter tangentane? Nettopp ved at fingrane så og seia *sjolve veit*, kan han uttrykkje tonen», skriver de.

Forfatterne beskriver en ikke-verbal kultur, en «rørslekultur» – og sier, helt riktig, at man ikke kan lære slikt sittende ved en pult. Med det er vi tilbake til grøftene og hva det er som graver dem dypere i stedet for å bygge broer. For hva slags kunnskaps-syn er det som preger norsk skole, om ikke den akademiske læringskulturen?

I Oslo er antallet søkere til byggfagene halvert på få år. Jeg tror ti års studieforberedende skole er en viktig del av forklaringen på at vi har havnet der. Å fortsette på høyskole og universitet fremstår som logisk og trygt, man vet hva man får. Har man aldri holdt i en hammer, aldri brukt kroppen sammen med hodet, fremstår tømrer- eller murerfaget som en fremmed verden. Jeg vet, for jeg hadde det sånn selv.

For meg var nettopp det en grunn til å velge malerfaget: Jeg følte det utfordret meg. Jeg var som allerede nevnt glad i bøker, en såkalt teoristerk elev. Men jeg vil også beskrive meg som *praksissvak*. På barne- og ungdomsskolen jeg gikk på, besto sløyd-faget i å pusse på ei brødføl læreren hadde sagt til. I dag tror jeg ikke sløydalen finnes lenger engang. Likevel; jeg var så heldig at jeg hadde nok håndverkere rundt meg til å forstå at svakheten ikke skyldtes ti tommeltotter; det skyldtes at også praktiske ferdigheter inneholder kunnskap som må læres. For meg var derfor valget lett. Jeg var lei av å sitte stille og lese. Jeg ville jobbe, jeg ville lære noe nytt.

Jeg forsto raskt at jeg ikke var alene om dette. Mesteren jeg kom i lære hos, var selv utdannet jurist – men opplevde malerfaget mer givende. Likevel er det et åpent spørsmål om han – eller jeg – ville valgt likt i dag. Grunnen er at maler-

faget, i alle fall i Oslo, på svært kort tid har gått i oppløsning. Faget er blitt henvist til en smal nisje der man bør beherske avansert restaureringsarbeid og dekormaling for å være sikret et utkomme. Alt det andre arbeidet man skal beherske som maler, er henvist til et gråmarked som er så preget av sosial dumping og arbeidslivskriminalitet at fagforeningene og Arbeidstilsynet nærmest har måttet kaste inn håndkleet: Å rydde opp i bransjen er blitt en politisak.

Dette henger også sammen med hva slags syn vi har på handlingsbåren kunnskap. For et samfunn som ikke stiller krav til godt håndverk, sier også at dette bryr vi oss ikke om. I stedet for å stille krav til kompetanse, kvalitet og produktivitet etterspør man den tilsynelatende lavest mulige prisen. Jeg sier *tilsynelatende*, for jeg har sett nok av mislykkede byggeplasser i Oslo til å vite hvilke skjulte, langsiktige kostnader som ligger gjemt bak passe godt sparklede overflater. Som forfatterne av denne boka selv sier, er vi inne i en periode der det blir lagt stor vekt på hvordan ting ser ut, mens iboende kvaliteter man ikke ser ved første øyekast, blir glemt. Også det er et utslag av et «kunnskapssamfunn» som bare anerkjenner én form for kunnskap.

Den danske mureren og forfatteren Mattias Tesfaye har i sin bok *Kloge hænder* brukt det prestisjefylte og prisbelønte boligkomplekset «8-tallet» i København som eksempel på denne utviklingen. «De mange priser til boligkomplekset på Vestamager er afslørende for vores tid», skriver han. «De fortæller nemlig de kommende generationer, hvad vi værdsatte i denne periode af de skandinaviske folkeslags historie»:

Vi verdsetter:	Vi verdsetter ikke:
Ideen	Utførelsen
Arkitekten	Håndverkeren
Å ville	Å gjøre
Det umiddelbare helhetsinntrykk	Detaljen
Skisser og akvareller	Plan- og snittegninger
Papirets forenklinger	Materialenes kompleksitet
Ornamentikk	Konstruksjon

Av Mattias har jeg lært et gammelt vestafrikansk ordtak: «En gammel håndverker er som et bren-

nende bibliotek.» Den erfaringsbaserte kunnskapen en håndverker besitter, kan ikke skrives ned og læres gjennom pugging: Den må overføres gjennom praksis, ved å arbeide i fellesskap, ved å se, kjenne, lytte og lære. Kunnskapsoverføringen krever kontakt mellom generasjonene, formidlet gjennom kunnskapsbærende arbeidsfellesskap. Som forfatterne av denne boka sier, blir dette utfordret av den nærmest totale aldersseparasjonen som preger samfunnet i dag. Selv syntes jeg dette var noe av det beste med å begynne i lære som malar – å få jobbe med gamle folk, med en kunnskap – og ikke minst et drag i arbeidet – som man raskt lærte seg å respektere – og forsøke å ta etter. Om de gamle håndverkerne ikke lærer bort faget sitt til andre, tar de med seg faget i graven. Biblioteket brenner ned. Et samfunn som lar det skje, mister ikke bare verdifull kompetanse, men også en viktig del av sin kulturhistorie.

De siste årene har jeg som fagforeningsmann møtt mange fortvilte tillitsvalgte fra industri og bygg som forteller at snittalderen i bedriften deres ligger på mellom 50 og 60 år. Lærlinger tas sjelden eller aldri inn, og nyansettelser er blitt erstattet av innleie og bortsetting. Fagarbeiderne forsvinner ut bakkdøra i forrykende tempo, samtidig som inn-

gangsdøra er stengt. Klarer vi ikke snu utviklingen, vil vi mangle mange titusener fagarbeidere om få år. Dette er en av de store politiske oppgavene for vår tid, ikke minst med tanke på hvilke formidable byggeoppgaver vi som samfunn står overfor, i møte med både befolkningsvekst og en global oppvarming som det haster å få gjort noe med.

Skal vi klare å snu denne utviklingen, må vi både gjøre noe med utdanningssystemet og med arbeidslivet ungdommen skal ut i. Og så må vi bygge broer. Forfatterne av denne boka gir et godt bidrag til den dugnaden vi skal i gang med, og til å bygge bro mellom de to kunnskapsformene, den akademiske og håndverkerens, det litterære og det «romleg-rørlege» språket.

Men ikke minst klarer forfatterne å formidle – på en måte jeg tror selv rendyrkede teoretikere vil forstå – hva håndverk egentlig er for noe. «Håndverk er kultur, ei videreføring av ein viss måte å handle på og ein innfallsvinkel til å utvikle seg som menneske, til å forstå så vel som til å kunne lage nyttige ting.» Så enkelt, og så vanskelig. Og noe vi vil miste for alltid om vi ikke evner å ta vare på det før det er for sent.

Jonas Bals

Frå for om lag 1000 år sidan og fram til kring 1950 var lafting heilt dominerande byggjemåte når det galdt bustadhus i mesteparten av landet. I reindriftsområda og i skogfattige strøk lengst mot nordvest har det vore bygd gammar. I byane fekk vi leigegardar i tegl og stein i siste delen av denne lange perioden.

Kor mange lafta hus vi har i Noreg i dag, er det vel ingen som veit. Eit anslag kan vera ein stad mellom 500 000 og 1 million. Trass i dette har ikkje det å lafte vore del av formell opplæring i Noreg nokon gong. Vonleg kjem det i gang slik opplæring i samband med studium i utøvande byggghandverk som etter planane skal starte ved Høgskolen i Sør-Trøndelag hausten 2015.

Det er skrive mange bøker om lafta hus og jamvel noko om det å lafte (sjå litteraturlista). Ingen av dei bøkene som hittil er komne, har freista seg på ei samlande framstilling av prinsipp, logikk og prosess. I denne boka prøver vi å sjå laftet slik som laftaren ser det medan han arbeider. Vi ønskjer å formidle laftaren sine tankar med det han gjer.

Å lafte er eit handverk. Difor lyt vi ta for oss noko om kva det er for slags måte å uttrykkje seg på. Handverk er noko komplekst. Det omfattar eit tenkjande, ei formoppfatning, ei forståing for prosess, ein idrottsleg dimensjon, godt utvikla motorikkverktøy og verktøyforståing, og til slutt ikkje minst ei forståing for funksjonen til den tingen som blir laga.

Til eit kvart handverk høyrer ei mengd ord og uttrykk. Spreidd i teksta kjem det fram ord som treng forklaring. Det prøver vi å hugse på der dei kjem første gongen. Av og til kjem eigne avsnitt med ordforklaringar. Registeret gir oversyn over det vi meiner er viktige oppslagsord.

Figur 01 Ole Husås frå Snåsa i kjend stil med «røyarøksa» si. Ole Husås var arbeidsglad. Han var ein lun og underfundig formidlar.

Å lafte er å arbeide i tømmer. Difor har vi ei framstilling om tre og trematerial, som kjem i band 2. Noko av dette er slikt som går under nemninga treteknologi. Noko har å gjera med oppleving. Den som arbeider i tre, sansar, kjenner og ser eigenskapar som enno ikkje er fanga inn av vitskapen.

Framfor alt er lafting noko svært omfattande. Vi kan lafte både med og utan *utnov*. Med *utnov* er

Figur 02 Ole Olstad (1929) har bore familietradisjonen i det å tømre. Sonen Henning vart sett i gang med øksa i oppgjerder på tømmerhus alt i 10-års alderen. Difor er han med dei fremste til å lafte som vi har her i landet i dag. (Foto: Henning Olstad)

det *skalle* eller *novhovud* utanfor sjølve laftet der tømmeret er hogge saman. I laft med utnov er det minst 25 ulike slags halsar, og stokkane kan ha i alle fall tre prinsipielt ulike slags kinningar.

Alternativet til kinning er halsing (tilhogging av stokkforma utanfor laftet). Av slike er det to (loddrett og skrådd). Somme laft har også tapp. Den kan plasserast på minst fire prinsipielt ulike stader i halsen og fire ulike stader utanfor halsen. Når det gjeld laft utan utnov, har vi fire hovudformer òg som kan kombinerast til fleire slags tappingar. Hittil har vi registrert eitt døme med plugg i nova.

Tømmeret kan ha ulike form. Det kan vera rundt, sidehogge eller maga, og av magingar finst det fleire slags. Det kan ha stor eller lita avsmalning. Jamvel halvklyvningar har vore nytta, og dei finst i kombinasjonar til fleire slags utformingar av halsen.

Om vi gangar saman dei teoretisk moglege kombinasjonane, blir det minst 6000 teoretiske variantar. I praksis kan vi ikkje vente å finne alle desse. Visse kombinasjonar er moglege, men er ikkje tekne i bruk. Visse lèt seg kombinere berre i teorien. Vi oppdagar likevel stadig variantar vi ikkje visste at fanst. Vi kan konstatere at talet på ulike slags novingar som vi kan vente å finne, i alle fall går opp i mange hundre.

Det er Noreg som er så rik på variantar. Berre vi kjem til Sverige, er det færre. Lenger mot sør og aust minkar talet på variantar, etter det vi veit, endå meir. Av di variasjonen er størst her i landet, har vi ei særleg oppgåve i det å taka vare på tradisjonen, på kunnskapen å hogge laft og i mange variantar med varierende logikk og ulike framgangsmåte.

Av di tilfanget er så overveldande, vonar vi at denne boka legg til rettes for å kunna forstå og karakterisere laft. Det er ei prinsipiell forståing vi lyt ty til når variasjonen er stor. Vokabular og forståing er nødvendig for å kunna karakterisere og herme. Å kunna karakterisere og herme er vilkår for å kunna utøve godt bygningsvern. Vi vonar at stoffet kan vera til hjelp for den som skal lære seg til å utøve den edle kunst.

Eit lafta hus er meir enn hjørna. Når vi byggjer, skal det bli heile hus. Denne boka konsentrerer seg likevel berre om det prinsipielle grunnlaget, handverket og novene. I neste band vil vi gå inn på det å byggje heile hus, og vi vil sjå på mange hus rundt om i landet.

For å koma fram til resultatet har vi prøvehogge mange novar, og vi har reist for å treffe tømrrarar og for å sjå på hus. Dokumentasjonsmaterial som er arkivert hos Norsk handverksinstitutt, har også vore til stor nytte. Ikkje minst har vi kvar for oss eit ikkje uvesentleg arkiv å dra fram ymse tilfang frå. Ideelt skulle vi ha reist mykje meir, og vi skulle ha samarbeidd med mange fleire.

Vi kan vel ikkje seia anna enn at det var dette vi fekk til så langt. Vona er at vi har starta ein stafett, der mange yngre krefter kan ta pinnen i det lange laupet som trengst for ein meir fullstendig gjennomgang.

Berre lesaren kan avgjera om vi har lykkast med å formidle ei god forståing av det vi framstiller. Berre den som skal nytte boka i si utvikling til laftar, kan avgjera om ho er til nytte i den samanhengen.

Subjektet *vi* kjem att i mange setningar. Desse vi er for det første Henning Olstad, Steinar Moldal og Jon Bojer Godal. Vi står saman om det som blir presentert. Det vi syner og skriv, er henta frå mange hald. Boka er såleis som ei utroping frå mange røyster. Det er i realiteten *eit stort vi* attom oss. Det er som regel skikk vi talar om. Skikk er noko kollektivt. Skikken er overpersonleg. I respekt for

Figur 03 Ole-Karl Prøis kunne mykje, og han var glad i å formidle den tradisjonen han stod i.

den tyr vi til fleirtalsform i subjektet. Å seia eg eller eit snevert vi når vi prøver å vera audmjuke representantar for ein felles kulturarv, ville vera direkte kjepphøgt.

Vi har fått hjelp. Bak eit arbeid som dette ligg det ein tradisjon. Tradisjonane er borne av mange. Når det gjeld tømringa, er det likevel slik at det er nokre som har vore særskilt viktige formidlarar inn i notida. Av desse vil vi særleg nemne:

Ole-Karl Prøis (Drammen) stod utrøyttelig på for å vinne respekt for laftinga. Ole Husås (Snåsa) sende gneistar inn i oss med sin logne og løglege måte å formidle sitt store kunnande. Ole Olstad sette sonen sin i gang med å lafte i tiårsalderen. Det har vore umisseleg for oss som har kunne snylte på dette.

På reisene har vi treft mange som har ytt både i ord og gjerning. Ingen nemnd, og ingen gløymd. Utan økonomiske tilskott hadde prosjektet ikkje vore mogleg. Vi har fått stønad frå mange: Norsk kulturråd, Riksantikvaren, Norsk handverksinstitutt, Norsk kulturminnefond, Oppland fylke, Hedmark fylke, Halså kommune og Hjerleidlegatene.

Takk.

2.1 Å ta i med kraft og glede

Handverk er ei omfattande sak. Å definere kva som skjer når ein utøver det, er slett ikkje lett. Handverk er knytt til handlingar i rommet og er kopla til innøvde rørsler, trenea sansing og tydelege indre bilete av kva som skal lagast. Dertil kjem forståing for material, verkty og funksjonen til produktet.

Før vi kan gå laus på temaet lafting, lyt vi prøve å sirkle inn kva handverk dreiar seg om. Det gamle ordet for handverkar i Noreg var *idnaðarmaðr* og *ipróttamaðr*. Det tyder *som arbeider med iver og glede*. Ordet fortel oss det som vi kan lesa ut av dei eldste husa våre. Dei gamle handverkarane hadde ei idrottsleg glede av å gjera. *Idnaðarmaðr* (handverkar) og *ipróttamaðr* (idrettsutøvar) er då også tilnærma synonym.

Det nyare ordet *handverk* har dels med sosial status i eit klassedelt samfunn å gjera, dels med at visse yrke vart definerte som handverk. I Noreg vart omgrepet handverk ført inn saman med bytvangen (som frå byen si side var eit privilegium) heilt i slutten av mellomalderen. Handverkarar fekk berre lov til å etablere seg i byar.

Då vart det spørsmål om kva som var handverk. Gullsmed var handverkar, medan sylvsmed ikkje var det. Difor hadde vi gullsmedar i byane og sylvsmedar i bygdene. Skipsbygging var handverk, medan båtbygging ikkje var det. Det var først med lovrevisjonen av 1979 at båtbygging fekk status av handverk her til lands og ei formell utdanning. Før skipsbygginga vart fristilt (i 1840), kunne det klin-kast store skrog i ei bygd for så å bli slepa til byen for å bli tømra opp som skip.

Å lafte var slikt som gjekk for seg på bygdene. Det var såleis ikkje handverk og er heller ikkje i dag ordinær del av ei yrkesopplæring som tømrrar. Om det skulle byggjast eit lafta hus i ein by, vart det tømra på landet av ein formelt sett ufaglært lafter og kledd og innreidd av ein tømrrar i byen. Dette er bakgrunnen for mange forvirrande drag som gjeld handverksopplæring jamvel i dag. Til desse forunderlege draga ved norsk utdanning høyrer dette at det å lafte framleis ikkje er eit formelt fag eller ein formell del av det å vera tømrrar i Noreg. Lafting er noko som eksisterer utanfor utdanningssystema.

2.2 Handverk er komplekst

Noko typisk for handverket er at det ønskte resultatet styrer handlingane: val av material, formkonsept osv. Handverkaren tenkjer, og så blir det han lagar

til. Handverk er såleis først og fremst eit tenkjande. Det handverkaren uttrykkjer, er eit konkret fysisk produkt med nytteverdi. Det kan vera eit krus, ein